

Matus János

A katonai gondolkodás új irányzatai

A szerző, ismert filozófusok, történészek és katonai teoretikusok műveire támaszkodva áttekintést ad a válságok és a háborúk okairól és jellemző sajátosságairól, miközben keresi a konfliktusok forrásait az emberi gondolkodásban. Elemzi a kölcsönös kapcsolatokat a biztonság egyes szektorai között, különös tekintettel a katonai erő alkalmazásának jogszerűségére, céljaira és hatékonyságára. A katonai gondolkodás terén bekövetkezett változások bemutatása után ismerteti a nem háborús műveleteknek az alapelveit az új körülmények között és utal azokra az ismeretekre és eljárásokra, amelyek elengedhetetlenek a tisztek számára a gyökéresen átalakult biztonsági és stratégiai helyzet megértéséhez.

A konfliktusok keletkezési helye az emberi gondolkodás. Minden erőszakos cselekményt megelőz egy gondolkodási folyamat az érdekek azonosságairól vagy különbözőségeiről, az értékek harmóniájáról vagy ellentétéről. Ennek a gondolkodási folyamatnak az eredményei akkor is hatást gyakorolnak a cselekvésekre, amikor azok látszólag meggondolatlanul következnek be. Az értékek és érdekek gyakran összeütközésben vannak az egyének, csoportok és államok kapcsolataiban, mivel alapvető értékeik lényegesen eltérhetnek egymástól és az érdekek érvényesítésére való törekvés a mindennapokban feszültségekhez, és vitákhoz vezet. A gondolkodás szintjén kialakult konfliktusok teremtik meg a lehetőségét a cselekvés szintjén megnyilvánuló konfliktusoknak, vagyis az erőszaknak. Erőszakos konfliktusok akkor keletkeznek, amikor az érdekkonfliktusokat nem sikerül erőszakmentesen, békés eszközökkel megoldani vagy mederben tartani. Napjainkban, a katonai erő alkalmazásáról folytatott viták talán legerősebb dinamizáló tényezője az emberi közösségek közötti érdek- és erőszakos konfliktusok kezelésének igénye és a katonai erő jövőbeni szerepe ebben az egyre fontosabbá váló feladatban.

A válságok és háborúk okai

A válság egy köztes állapot képvisel az érdekkonfliktus és az erőszakos konfliktus, vagyis a háború között. Charles Hermann szerint válsághelyzet akkor következik be, amikor az érdekkonfliktusok felerősödése miatt az államok között kialakult együttműködési formák nem tarthatók fenn és fokozódik az erőszak alkalmazásának veszélye (1). Válsághelyzetben az államok fokozódó fenyegetést érzékelnek, a fenyegető

események váratlanul következnek be és a kormányzati intézmények számára egyre rövidebb idő áll rendelkezésre a döntések meghozatalához. A válsághelyzetek fő jellemzői tehát az intenzív fenyegetés, a meglepetésszerű események bekövetkezése és döntési kényszer korlátozott időhatáron belül. A döntésekhez rendelkezésre álló rövid idő mellett további nehézség forrása az információk hiánya magáról a helyzetről, a válságban érintett szereplőkről, azok szándékairól és az események további lefolyásáról. A tájékozódás nehézségei fokozzák a félreértés és a helytelen helyzetértékelés veszélyét. Mivel válsághelyzetekben a történelmi tapasztalatok szerint tendencia van az ellenfelek szándékainak negatív értelmű eltúlzására, az ellenségesség érzésének mesterséges szítására, következésképpen az események dinamikája az erőszak alkalmazásának valószínűségét erősíti. A fenti okok miatt a válság háborúhoz vezethet.

Az érdekkonfliktusok válságokba majd háborúkba történő eszkalációjának okait elemezve számos kutató felhívja a figyelmet a pszichológiai tényezők szerepére. Holsti, North és Brody az első világháborúban részt vett nagyhatalmak kormányaik döntéseit tanulmányozták a hivatalos dokumentumok felhasználásával és keresték a pszichológiai tényezők hatását a döntésekre (2). Arra a megállapításra jutottak, hogy mind az Antant, mind a Központi Hatalmak oldalán tapasztalható volt az ellenségesség mesterséges felnagyítása, ami hozzájárult a válság elmélyüléséhez és a háború kitöréséhez. Ebből a kutatási eredményből adódik az a tanulság, hogy a konfliktusok és válságok kezelésének vannak fontos pszichológiai aspektusai, amelyek kiegészíthetik a diplomáciai, gazdasági és katonai erőfeszítéseket.

A háború okainak feltárása az egyik legbonyolultabb feladatnak bizonyult a tudományos kutatás számára. A társadalom, a politika és a nemzetközi kapcsolatok problémáit kutató tudósok különböző megközelítéseket alkalmazva keresték a választ az erőszakos nemzetközi konfliktusok keletkezésének okaival kapcsolatos kérdésekre. Michael Howard brit hadtörténész szerint a háború, mint társadalmi jelenség okainak kutatása az első világháború után vett nagy lendületet, mert ez volt az a háború, amely soha nem látott mértékben rombolta le Európa korábbi társadalmi és politikai struktúráját (3). A korábbi európai háborúkat mind a politikusok, mind a közvélemény hajlamos volt úgy tekinteni, mint a nemzetközi viták rendezésének természetes módját. Lényegében ez a gondolkodásmód dominált az első világháborút megelőző időszakban is. A szociál-darwinizmus hatására jelentős tömegek hittek a harc elkerülhetetlenségében, amelyet a társadalmi haladás előmozdítójának tekintettek. Ugyanakkor Howard rámutat arra is, hogy már a 18. században az európai értelmiségi körökben jelentkeztek nézetek, amelyek szerint a háború a kormányzó elitek önzésének és ostobaságának a következménye. Liberális értelmiségi körökben a háborút patológikus jelenségnek, egyes esetekben pedig bűncselekménynek tekintették.

A háború, mint társadalmi jelenség gyökereinek feltárásához Howard szerint nem elégséges a történelem során lezajlott háborúk elszigetelt, egyedi tanulmányozása. Thuküdidész ókori görög történésznek a peloponnészoszi háborúról írt művét idézve rámutat a hatalmi viszonyok változására, mint a háborúk legmélyebb és egyben folyamatosan visszatérő okára. Thuküdidész sokat idézett klasszikus megállapítása szerint a peloponnészoszi háború kitörésének oka Athén hatalmának növekedése és Spárta fokozódó féltelme a rivális városállam hatalmától. Spárta azért provokálta ki a háborút, mert így akarta megakadályozni a hatalmi egyensúly

felbomlását. A konfliktusban szerepet játszott ugyan Athén és Korinthosz versengése a tengeri kereskedelem ellenőrzésének megszerzéséért, de ennek csak másodlagos szerepe volt az évtizedekig tartó második peloponnészoszi háború kitörésében.

Howard a modernkori Európa történetéből vett példákkal bizonyítja, hogy a hatalmi egyensúly átalakulása és az általa okozott fenyegetettség érzése döntő oka volt a kontinens háborúinak. A modern európai államrendszer kialakulásáig a politikai és katonai hatalomnak egyetlen forrása volt: az ellenőrzés alatt tartott terület és az ott található emberi és természeti erőforrások. A hatalmi politikák fontos része volt új területek megszerzése hódítással, uralkodó családok közötti házassági kapcsolatokkal vagy szövetségek kötésével.

A szuverén nemzetállamok kialakulásával a terület fontosságának megmaradása mellett megjelentek az államszervezet centralizáltságát biztosító bürokráciák és pénzügyi szervezetek, amelyek a gazdasági és katonai hatalom pótlólagos forrásává váltak. Az 1694-ben, Európában elsőként létrehozott Bank of England nemcsak példátlan gazdasági növekedést tett lehetővé Anglia számára, hanem hozzájárult az angol globális stratégia kialakításához, amelyben a haditengerészeti erők kiemelt szerepet kaptak (4). A gazdasági és haditengerészeti hatalom kombinációja tette lehetővé Anglia számára a fő egyensúlyozó nagyhatalom szerepének betöltését Európában csaknem négy évszázadon keresztül.

A 19. században a hadügyek területén számos nagyjelentőségű változás következett be. Az európai államok, a francia példát követve, bevezették az általános hadkötelezettséget. A porosz modell alapján szervezett új típusú vezérkar jelentősen megnövelte a katonai szervezet hatékonyságát, és szintén követésre méltó példának bizonyult. A vasút és a távíró alkalmazása új lehetőségeket teremtett a hadműveletek tervezésében és végrehajtásában. A tűzfegyverek modernizálása új stratégiai megoldásokat tett lehetővé a háború megvívásában. Az ipari forradalom felgyorsította a haditechnikai eszközök megújítását. Michael Howard szerint azonban ezek a fontos változások sem érintették lényegesen a háborúhoz vezető alapvető okot, nevezetesen a hatalmi viszonyok átalakulása által kiváltott félelmet.

A nemzetközi kapcsolatok elméletének politikai realista iskolája a háború fő okát a szuverén államok által alkotott nemzetközi rendszer anarchikus jellegében látja. Az anarchiát ebben az összefüggésben olyan állapotként határozza meg, amelyben nem létezik az államok felett álló, kényszerítő erővel rendelkező hatóság, ily módon az államok szabad akaratuk szerint cselekedhetnek. Mivel az államok magatartásának fő mozgatórugója a nemzeti érdek, a folyamatos versengés és az érdekkonfliktusok elkerülhetetlenek. Kenneth Waltz, a neorealizmus fő képviselője a háború okát három forráshoz vezeti vissza: az emberi természethez, az államok belső rendszeréhez és a nemzetközi rendszer struktúrájához. A politikai realizmus emberi természetre vonatkozó felfogása Thomas Hobbes angol filozófus nézeteire vezethető vissza, aki az emberi természetet alapvetően versengőnek, bizonytalanak és dicsőségvágyónak jellemezte.

Hobbes emberi természetről alkotott negatív felfogásával szemben Margaret Mead amerikai szociológus azt vallja, hogy az agresszivitás és a háború nem az ember alapvető természetéből következik. Különböző kultúrák összehasonlító elemzése során arra a következtetésre jutott, hogy a háború egy tanult megoldás. A

korábbi történelmi időszakokban a fejlettség alacsonyabb szintjén lévő emberi közösségek megtapasztalván, hogy az erőszak alkalmazásával kezelhetők bizonyos helyzetek és elérhetőek azok a célok, amelyekhez a békés eszközök elégtelenek, gyakorolták, megtanulták, és ismétlődően alkalmazták az erőszakot. Azonban ha a hadviselést tanulni lehet, akkor a békés megoldások is elsajátíthatók (5).

Jack Levy a modern nagyhatalmi rendszerben 1495 és 1975 között lezajlott háborúkat tanulmányozta a nagyhatalmak magatartása szempontjából (6). Az egyik fontos következtetése az volt, hogy a nagyhatalmak a vizsgált időszakban nagyobb hajlandóságot mutattak a háborúkban való részvételre, mint a kisebb államok. A csaknem öt évszázadot átélő időszakban 119 olyan háború zajlott, amelyben egyik vagy mindkét oldalon nagyhatalom is részt vett. Franciaország 48, Nagy-Britannia 40, a Habsburg birodalom 38, Spanyolország 35 háborúban vett részt a fenti időszakban. A többi európai állam ennél kevesebb alkalommal háborúzott. Franciaország első helyre került egy másik mutató tekintetében is. Az ötszáz év alatt lezajlott mintegy 2600 ütközet 47%-ában vett részt. Az adatokból egyértelműen adódik a következtetés, hogy a történelem során az adott kor nagyhatalmai, hatalmi eszközeit felhasználva döntő szerepet vállaltak a nemzetközi rendszer formálásában.

Az ókori görög városállami rendszerhez képest lényegesen megváltozott az államok kapcsolata az új-korban és alapvetően megváltoztak a hadviselés eszközei is. A hatalmi egyensúly napjainkban nem játszik olyan fontos szerepet, mint a megelőző évszázadokban, mert a nagyhatalmak erőteljesebben törekednek az egyetértésre az egymás közötti kapcsolatokban és általában is a nemzetközi intézményekben. Ebből következően jelenleg nincs szükség az egymással szemben álló és rivalizáló koalíciók közötti hatalmi egyensúlyozásra. De nem lehetünk bizonyosak abban, hogy ez a helyzet tartós lesz, és a hatalmi versengés nem éleződik ki ismét az egyenlőtlen gazdasági fejlődés következtében.

A stratégiai gondolkodás átalakulása

A stratégia fogalma alatt eredetileg a háborúval kapcsolatos elvek, és szabályok összességét értették, amelyek segítették a katonai vezetőket a háború sikeres megvívásában. A stratégiát a hadvezérek művészetének tekintették. A hadtörténészek a háborúk történetének tanulmányozása és a tapasztalatok összefoglalása alapján jutottak el fontos általános következtetésekhez. A háborúkkal kapcsolatos elméleti általánosítások egyik legfontosabb következtetése az volt, hogy a nemzetközi rendszerben számolni kell az erőszak jelenlétével. Ez az összefüggés vált a klasszikus stratégia egyik alapvető gondolatává, amelyet több szerző felhasznált a stratégia fogalmának meghatározásához. Clausewitz, Jomini, Liddell Hart, André Beaufre és Michael Howard a stratégiával kapcsolatos meghatározásaikban azt emelik ki, hogy a stratégia lényege a politika által kitűzött célok fegyveres erővel történő elérése (7). Beaufre a következőképpen finomítja ezt a meghatározást: „...a stratégia két szembenálló akarat dialektikájának művészete, amely erő alkalmazásával igyekszik megoldani a szembenálló felek vitáját” (8).

A klasszikus stratégia képviselői döntően a hadtörténelem tanulságaira támaszkodva a háborúnak a hadművelési aspektusaira helyezték a hangsúlyt. Michael

Howard rámutatott, hogy a 19. század közepétől a stratégiák számára fontossá vált a logisztikai majd a technikai dimenziók tanulmányozása. A 20. században pedig elengedhetelenné vált a háború társadalmi összefüggéseinek elemzése is (9). Howard szerint a nyugati országokban nem ismerték fel időben a stratégia társadalmi összefüggéseinek fontosságát, ezért nem találták meg a hatékony politikai és katonai válaszokat a felszabadító mozgalmak és a gerilla háborúk okozta kihívásokra. A stratégia társadalmi dimenziója felismerésének pozitív példájaként említi Mao Ce Tung forradalmi háború elméletét, amely kiemelten fontos feladatnak minősítette a lakosság körében folytatott politikai felvilágosító munkát. Howard szerint a stratégiai gondolkodás körének kibővülése és a szélesebb társadalmi összefüggések vizsgálata döntő fejleménynek tekinthető, mivel a háború műveleti, technikai és logisztikai feltételeinek biztosítása a jövőben nem lesz elégséges a katonai erő hatékony alkalmazásához.

A 20. század 60-as, 70-es éveiben több szerző tette bírálat tárgyává a nukleáris fegyver elrettentő erejére épített, egyoldalú technikai felfogást. A nukleáris elrettentés stratégiája, valójában a létező társadalmi és politikai környezettől távol álló, absztrakt szituációkra épült, feltételezte a racionális döntéshozatalt az államok politikájában és elhanyagolhatónak vélte az ellenőrizhetetlen társadalmi erők hatását az államok magatartására. Napjainkra egyértelműen kiderült, megalapozottak voltak azok a felvetések, amelyek megkérdőjelezték a nukleáris elrettentés hatékonyságát és megbízhatóságát. A tömegpusztító fegyverek illegális elterjedésének fokozódó veszélye új megvilágításba helyezi a háború szélesebb politikai és társadalmi kontextusba helyezésének problémáját. Először, mert a nukleáris elrettentés nem működik a nemzetközi rendszerben felelőtlen, irracionális magatartást tanúsító államok és nem állami szereplőkkel szemben. Másodszor, mert a tömegpusztító fegyverek illegális elterjedésének veszélye még inkább a háború megelőzésére, a nemzetközi politika színterén a nagyobb összefogásra és a társadalmi erők mozgósítására irányítja a figyelmet.

A stratégiai gondolkodás átalakulását a 20. század második felében Hedley Bull brit politológus a következőképpen jellemzi (10):

Először, a stratégiai gondolkodás már nem kizárólag a háború győztes megvívásával foglalkozik, hanem egyre nagyobb figyelem irányul a háborúval való fenyegetésre, az elrettentésre, a válságok kezelésére és a kockázatok ésszerű manipulációjára. Az akarat rákényszerítésének ez a módja az ellenfél számára zsarolásnak is tűnhet. Ezzel együtt a hangsúly az ellenfél felett aratott győzelemről áttevődött a saját túlélésre, a konfliktusokból származó veszteségek minimalizálására.

Másodszor, a stratégiai gondolkodás többé nem a katonák privilégiuma. Természetesen nem szűnt meg a katonai szakértelem fontossága a stratégiai döntésekben, de látványosan megerősödött a civil szakértők szerepe a stratégia elméletének fejlesztésében, a kutatásban és az oktatásban. Ez a változás az Egyesült Államokban a legnyilvánvalóbb, de valamennyi nyugati demokráciában hasonló folyamatok zajlottak le ezen a téren.

Harmadszor, a nukleáris elrettentés koncepciójának megjelenésével a stratégiai gondolkodás túlságosan elvonttá és spekulatívvá vált. Mivel a történelem során nukleáris háború nem volt és a feltételezett valószínűsége is csökkenő tendenciát mutatott, az elrettentés koncepcióját nehéz volt konkrét tapasztalatokkal alátámasz-

tani. Az elméleti viták során a szembenálló nézetek könnyen cáfolhatók voltak. A legnagyobb bizonytalanság forrása az államok, a politikusok és a társadalmak magatartásának beláthatatlansága a nukleáris háború konkrét veszélyével szemben, mivel hiányzik az erre vonatkozó történelmi tapasztalat.

Negyedszer, a stratégiai gondolkodás átalakulása, új dimenziók megjelenése hozzájárult a stratégiai tanulmányok, mint tudományos diszciplína kialakulásához. A stratégiai problémák és a nemzetközi kapcsolatok kutatása során felmerült a gondolat, hogy a közgazdaságtudományból vett analógiák segíthetnek a nemzetközi rendszer addig feltáratlan összefüggéseinek megismeréséhez. Ez a felismerés kölcsönösen megtermékenyítő hatást gyakorolt mindhárom kutatási területen. A kutatások eredményei és a megjelent publikációk megerősítették a stratégia elméleti alapvetését, és ez lehetővé tette a stratégia oktatásának beindítását az egyetemeken.

A stratégia nyitottabbá válása, civil kutatók jelenléte ebben a szférában, a tudományos kutatás elmélyülése és a stratégiai tanulmányok, mint egyetemi diszciplína megjelenése nemcsak új eredményeket hozott, hanem vitákat is kiváltott. A stratégia hagyományaihoz igazodva, sem a katona, sem a civil stratégák nem hagyhatták figyelmen kívül azt az alapvető problémát, hogy a nemzetközi kapcsolatokban jelen van az erőszak alkalmazásának veszélye, amellyel szemben minden állam és polgárai sebezhetők. Ezért az erőszak szerepéről nem lehet nem gondolkodni, és nem lehet nem felkészülni előre látható vagy nem látható veszélyekre. A stratégákat, akik a nemzetközi rendszerben meglévő erőszak potenciál feltételezésére építik világképüket, gyakran érik bírálatok azon szakemberek részéről, akik az érdekek összeegyeztethetőségében, a gazdasági és más területeken folytatott együttműködésben és a nemzetközi jog általános tiszteletében bíznak. A kétféle világlátás alapvető különbsége és vitája hosszú ideig megmarad, mert a nemzetközi rendszer tényei mindkettőt alátámasztják. A nemzetközi kapcsolatok elméletének politikai realista iskolája a stratégia világlátását, a liberális iskola az üzletember és a jogász világlátását támasztja alá. A két oldal vitájában a stratégiai nézetek képviselőit vádak érhetik az erkölcsi törvények nem kellő figyelembevételére és az erőszak elfogadása miatt.

Az erőszakra és a háború okairól folytatott viták hasznosnak bizonyultak a nemzetközi rendszer jobb megértése szempontjából, és egyben hozzájárultak a stratégia fogalmának tisztázásához és kibővüléséhez. A stratégia szélesebb értelmet nyert az elmúlt évtizedekben folytatott elméleti kutatások nyomán. Elfogadottá vált a nagy- vagy nemzeti stratégia fogalma, amelynek érdeklődési köre messze túl mutat a katonai ügyeken és, általában az erőszakkal összefüggő problémákon. A nemzeti stratégia tárgya egy állam rendelkezésére álló valamennyi eszköz és forrás felhasználása a kitűzött célok elérésére. Colin Gray a nemzeti stratégiát egy öt emeletes építményként képzei el (11). A nagystratégia építményének az emeletei a következők: a jövőkép, a politikai célok, a stratégiai terv, az intézmények szintjén megvalósuló komplex tevékenység (műveletek), a legkisebb szervezeti egységek vagy egyének tevékenységének szintje (taktikai szint). A szűkebb értelemben vett stratégiát, a stratégiai tervet, összekötő hídnak tekinti egyrészt a jövőkép és a politikai célok, másrészt a műveleti és a taktikai szint között. Ez az elméleti modell ugyanúgy alkalmazható a gazdaság, mint a katonai ügyek területén.

Minden stratégia kiindulópontja egy kép kialakítása a várható jövőről, ami természetesen nem lehet teljesen pontos, hiszen előre nem látható, váratlan fejlemények is befolyásolhatják. A jövőképpel összhangban határozhatók meg azok a célok, amelyek egyrészt az elképzelt jövőben megvalósíthatóak, másrészt a célok eléréséhez szükséges források és eszközök rendelkezésre állnak, vagy megteremthetők. Nemzeti stratégia esetén az ország demokratikusan választott kormányának a feladata, hogy megfogalmazza a célokat oly módon, hogy azok megvalósíthatók legyenek a rendelkezésre álló forrásokból a meglévő eszközökkel. Az összhangot a stratégiai tervnek kell megteremteni. A stratégiai tervezést követi a konkrét tevékenységek megszervezése műveleti és taktikai szinten. Műveleti szinten az intézményrendszer összehangolt működésének, taktikai szinten a teljesítmények minőségi színvonalának van döntő jelentősége. Az egész stratégiai rendszer hatékony működésének döntő feltétele, hogy az egyes szintek kapcsolatban legyenek egymással, értsék a többi szint helyzetét és szándékait, és tevékenységükkel kölcsönösen segítsék egymást.

Az elmúlt fél évszázad során a stratégia elmélete és gyakorlata bonyolultabbá és egyben fontosabbá tette a fegyveres erők és a társadalom kapcsolatait. A társadalmi közeg és a nemzetközi politika realitásai új megvilágításba helyezték az erőszak alkalmazását. A katonai eszköz, mint az érdekérvényesítés és a biztonság eszköze és garanciája erőteljesebb társadalmi és nemzetközi ellenőrzés alá került. Ez fékezően hatott az erőszak alkalmazására a nemzetközi kapcsolatokban, de nem tudta kiiktatni azt. Ezért továbbra is indokolt a stratégiai gondolkodás hagyományos feltételezése az erőszak lehetőségéről az államok kapcsolataiban. Azonban több olyan változás is bekövetkezett az elmúlt évtizedekben, amelyek Európa háborúban gazdag fél évszázados történetéhez képest új helyzetet teremtettek. Először, a jelenkor nagyhatalmai nagyobb készséget tanúsítanak az egymással való kooperációra, gondosabban kerülnek az egymás közötti konfliktusok veszélyét, mint a történelem során bármikor. Másodszor, a 20. század második felében kialakult a globális és regionális nemzetközi intézmények hálózata, amelyek a konfliktusok csökkenése és a kooperáció erősítése irányában hatnak. Egyértelműen bizonyítható, hogy a nemzetközi intézményi hálózat sűrűsége, valamint a politikai stabilitás és gazdasági jólét szintje szoros kapcsolatban van egymással a világ egyes régióiban. Harmadszor, a demokratikus rendszerek számának növekedése jelentősen hozzájárul a politikai stabilitáshoz és a békés nemzetközi környezethez, mivel a történelmi tapasztalatok igazolják, hogy a demokratikus rendszerek nem háborúznak egymás ellen.

A biztonság tágabb értelmezése

A modern fegyverek pusztító erejét figyelembe véve, az emberiséget fenyegető legnagyobb veszély az erőszak alkalmazása az államok kapcsolataiban. Ennek a veszélynek a bekövetkezése azonban ma kevésbé valószínű, mint a hidegháború idején. Ez a megállapítás elsősorban az államok közötti háborúra vonatkozik, mert az államokon belüli erőszak valószínűsége az elmúlt másfél évtized alatt növekedett. A változások sorozata, amely ehhez a helyzethez vezetett, már a hidegháború idején elkezdődött. A nemzetközi kapcsolatokat befolyásoló tényezők egész sora játszott

szerepet az erőszak alkalmazása valószínűségének megváltozásában az államközi kapcsolatok területén. Számos tényező együttes hatására csökkent a konfliktusok élezésére való hajlam és növekedett az együttműködési készség. A leglátványosabb következmények a fegyverzetellenőrzés területén jelentkeztek, és azon belül is a volt Szovjetunió és az Egyesült Államok hadászati fegyverzetkorlátozási megállapodásaiban még a múlt század hetvenes éveiben. A szembenálló felek kölcsönösen felismerték, hogy a biztonságot pusztán önerőre támaszkodással nem lehet fenntartani. Ennek következtében a kölcsönös függőség nemcsak a gazdasági kapcsolatok területén erősödött meg, hanem a biztonság területén is. A kölcsönös függőség a biztonság területén a nemzetközi intézmények szerepének megnövekedését eredményezte. Európában ennek a folyamatnak köszönhető az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet előkészítése majd összehívása 1975 nyarán Helsinkiben. A Helsinki Záróokmány új megvilágításba helyezte a katonai erő szerepét azzal, hogy megnyitotta a hagyományos erők lényeges csökkentését Európában, és ezzel hozzájárult a bizalom erősítéséhez valamint a háború veszélyének csökkentéséhez.

A katonai erőnek a biztonságban játszott szerepét számos más tényező is befolyásolta, illetve hozzájárult annak az átalakulásához. Az Egyesült Államok vietnami háborújának kudarca arra hívta fel a figyelmet, hogy a legmodernebb haditechnikával felszerelt hadsereg sem képes legyőzni egy olyan ellenfelet, amely nagy társadalmi támogatottságot élvez, de egyébként katonailag jóval gyengébb. Az 1973 őszen kibontakozott olajválság és annak hatása a világgazdaságra felhívta a figyelmet a gazdaságnak a nemzetközi biztonságra és az egyes államok biztonságára gyakorolt hatására. Megszületett a felismerés, hogy a nemzetközi gazdasági, kereskedelmi és pénzügyi kapcsolatok zavarmentes működése része a biztonságknak, annak fontos szektorát képezi (12).

Az 1980-as években egy újabb problémával bővült a biztonság koncepciója, amikor a környezetvédelem iránt nőtt meg ugrásszerűen az érdeklődés. Az Egyesült Nemzetek Szervezete szakértői bizottságokat kért fel a környezetszennyezés káros hatásainak tanulmányozására, amelyek felhívták a figyelmet a természeti környezet pusztulásának gyorsuló folyamatára, és az élővilágra gyakorolt káros hatásokra. A Palme, a Brandt és a Brundtland bizottságok jelentéseinek nyilvánosságra kerülését követően a biztonsággal foglalkozó szakirodalom a környezet pusztulását is a biztonsági problémák körébe sorolta. A probléma felismerése megtörtént, kezelését azonban akadályozza az a körülmény, hogy fontos gazdasági érdekek nem teszik lehetővé a hatékony nemzetközi fellépést a folyamat megállítására.

Az 1990-es évek elejétől a világ különböző régióiban kiéleződtek a nemzetiségi ellentétek, amelyeket vallási különbségek, gazdasági problémák és politikai instabilitás tovább súlyosbítottak. Ezek az ellentétek Közép és Kelet Európában három állam felbomlásához vezettek, a világ többi részein pedig súlyos konfliktusokat okoztak. Az erőszakos konfliktusok és a polgárháborúk okainak elemzéséből az a következtetés adódott, hogy erőszakot szülhet az a helyzet, amelyben a különböző közösségek veszélyeztetve érzik önazonosságukat, nehézségeik vannak a referencia csoportokkal történő kapcsolattartásban, a többségi nemzet nem toleráns a különböző kisebbségek irányában. Az egyéni emberi jogok tisztelete mellett, erősödik a nemzetközi egyetértés arról, hogy a kisebbségek jogainak tiszteletben tartása fontos

feltétele a nemzetközi biztonságnak. Ez a felismerés hozzájárult a biztonság fogalmának további bővüléséhez és társadalmi biztonság néven vált ismertté a szakirodalomban (13).

A legutóbbi évtizedben fokozódó figyelem irányult az önmaguk kormányzására képtelen, kudarcot valló, vagy éppen összeomló államok problémájára. A nemzetközi kapcsolatokban még nem alakultak ki megfelelő mechanizmusok ennek a problémának a kezelésére. Az államok összeomlását gyakran követik erőszakos konfliktusok, amelyek hatásai átlépik az állam határait, és fenyegetést jelentenek más államok számára. Az elmúlt hat évtized során, az államokon belüli, vagy az államok kapcsolatait érintő erőszakos konfliktusokat az Egyesült Nemzetek Szervezete a békefenntartás fokozatosan kialakult és jelenleg is átalakulóban lévő eszközeivel és módszereivel igyekezett megfékezni. Az ENSZ azonban csak a konfliktusok kitörése után avatkozott be, amikor a szemben álló erők már jelentős károkat okoztak egymásnak és a nemzetközi közösségnek egyaránt. Az ENSZ reformjával összefüggő vitákban napirendre került az összeomló államok problémájának kezelése is. A reformmal foglalkozó bizottság 2004-ben publikált jelentése javaslatot tesz egy, ún. ENSZ Békeépítő Bizottság létrehozására, amelynek az lenne a feladata, hogy segítséget nyújtson az összeomlás veszélyével szembe néző államoknak és segítsen a veszély elhárításában. A prevenció alkalmazásával költségeket is lehetne megtakarítani, amelyek az utóbbi időben egyre fokozódó terheket rónak a világszervezetre. Az összeomló államok problémáját a szakirodalom a biztonság politikai szektorába sorolja (14).

Az elmúlt két évtizedben elfogadottá vált a biztonság komplex felfogása, amely a hagyományos katonai dimenzió mellett magába foglalja a biztonság gazdasági, környezeti, társadalmi és politikai dimenzióit is. Elméleti viták folynak arról, hogy a biztonságot még ennél is tágabban kellene értelmezni, azonban a legáltalánosabban elfogadott nézet szerint a biztonság fenti öt dimenzióján túl nem célszerű a fogalom további kibővítése.

A stratégia és a biztonság értelmezésében bekövetkezett változások érintik a katonai erő jövőbeni feladatait, a haditechnikával kapcsolatos igényeket, a fegyveres erők kiképzését és oktatását, a társadalom és a fegyveres erők kapcsolatait és egy egész sor más, a fegyveres erő alkalmazásával összefüggő kérdést. A legfontosabb alapkérdés az erőszak alkalmazásával, jogszerűségével, célszerűségével és hatékonyságával kapcsolatban felmerült problémák tisztázása mind az államokon belül, mind a nemzetközi intézményekben. Elkerülhetetlen, hogy a biztonság értelmezésében bekövetkezett változások hatással legyenek a katonai gondolkodásra. Az egyik legfontosabb feladat a biztonság katonai dimenziója és a többi dimenzió közötti viszony tisztázása. A biztonság új dimenziói semmi esetre sem jelentik azt, hogy a katonai erő elveszítette szerepét és jelentőségét. Ellenkezőleg, a katonai erő szerepe növekvőben van, de alkalmazásának formái, módozatai és céljai radikálisan átalakulnak. Erről tanúskodnak az államokban folyó katonai reformok, de legfőképpen a három legfontosabb nemzetközi intézmény, az ENSZ, a NATO és az EU erőfeszítései a megfelelő katonai képességek kialakítására, illetve az ENSZ esetében a jogszerű erő alkalmazás kritériumainak meghatározására. Az ENSZ helyzetét értékelő bizottság az alábbi szempontokat javasolta az erő jogszerű alkalmazása kritériumaként:

- *Először*, meg kell állapítani a fenyegetés komolyságát és nagyságrendjét. Amennyiben az államok és polgárai biztonságát olyan veszélyek fenyegetik, mint a genocídium, etnikai tisztogatás, a nemzetközi humanitárius jog súlyos megsértése, indokolt és jogszerű az erő alkalmazása.
- *Másodszor*, a katonai erő alkalmazása céljaként egyértelműen és világosan a kérdéses fenyegetés megszüntetését kell kitűzni.
- *Harmadszor*, a katonai erő alkalmazására csak akkor kerülhet sor, miután a fenyegetés elhárításának minden nem katonai lehetősége kimerült és egyértelművé vált, hogy a nem katonai eszközök nem érték el céljukat.
- *Negyedszer*, a javasolt katonai erő alkalmazásának arányban kell lenni a fenyegetés nagyságával méreteit, intenzitását és időtartamát illetően.
- *Ötödször*, mérlegelni kell, hogy milyen az esély a sikerre, az erő alkalmazásával és a következmény nem lesz-e rosszabb, mint a tétlenség következménye (15).

Az Európai Unió a komplex biztonságfelfogásból kiindulva határozta meg a konfliktusok és válságok kezeléséhez szükséges képességek kialakítását. Történelmileg az EU elődje, az Európai Gazdasági Közösség, döntően gazdasági és diplomáciai eszközök alkalmazásával törekedett a válságok kezelésére. Abból indult ki, hogy a békés és stabil nemzetközi rend kialakulása a gazdasági problémák megoldásával érhető el, ezért idegenkedett a katonai erő alkalmazásától. Az elmúlt másfél évtized tapasztalatai azonban bebizonyították, hogy biztonság nélkül nem lehetséges a gazdasági fejlődés, konfliktusok, és válságok közepette a gazdasági segélyek hatása nem érvényesül. Ez a felismerés vezetett az EU azon döntéséhez, hogy válságkezelésre alkalmas katonai és civil képességeket hoz létre.

2003 decemberében elkészült az európai biztonsági stratégia, amely meghatározta az EU feladatait a biztonság és védelem területén (16). A dokumentum célul tűzte ki a globális szerepvállalás megalapozását a nemzetközi politikában, mivel az EU rendelkezik az ehhez szükséges gazdasági képességekkel. A nemzetközi szerepvállalás aktivitását azzal kívánja alátámasztani, hogy a rendelkezésére álló valamennyi eszközzel részt vállal a nemzetközi konfliktusok és válságok kezelésében. Felkészül arra, hogy egy időben, tartósan több helyen is folytasson válságkezelő műveleteket. Az aktivitás fokozása mellett a következő fontos feladatnak a szükséges katonai és civil képességek megteremtését tekinti. A tervek között szerepel az Európai Védelmi Ügynökség létrehozása. A tagállamok haderőit és a tervezett közös katonai erőt, az ún. „harc-csoportokat”, rugalmas, gyorsan és nagy távolságokra telepíthető, és több feladat végrehajtására alkalmas erővé kívánják átalakítani. Az EU a jövőben nagyobb hajlandóságot mutat a katonai beavatkozásra a biztonság és stabilitás megteremtése érdekében, ugyanakkor azzal is tisztában van, hogy a katonai beavatkozás után a civil szférában káosz marad, ezért nagy szükség van nem katonai eszközökre a válság utáni rend megteremtése céljából. Az aktivitás és a szükséges képességek megteremtése után a rendelkezésre álló eszközöket az EU összehangoltan, koherens módon kívánja alkalmazni, szem előtt tartva azt a követelményt, hogy a gazdasági fejlődés első számú követelménye a biztonság. A tartós stabilitás megteremtése érdekében a válság leküzdése után fontos szerepet kap a kereskedelem, a fejlesztés és a környezetvédelem.

Az európai biztonsági stratégia a jelenlegi nemzetközi helyzetben a legfontosabb fenyegetések és veszélyek között említi: a terrorizmust, a tömegpusztító fegyverek elterjedését, a regionális konfliktusokat, az összeomló államokat és a szervezett bűnözést.

Katonai erők, koncepciók és műveletek a jövőben

A stratégia, a biztonsággal kapcsolatos felfogás és a fenyegetések területén bekövetkezett változásokból következik az igény, hogy a katonai gondolkodás kövesse az új fejleményeket. A biztonság új dimenzióinak megjelenése nem tette feleslegessé a katonai erőt, ellenkezőleg bizonyos értelemben növelte annak fontosságát. A jövőbeni konfliktusok és válságok kezelésében a katonai erő és a nem katonai képességek jobb összehangolására lesz szükség. Az utóbbi években megérlelődött felismerés, hogy biztonság nélkül nincs fejlődés, egyrészt ismételten aláhúzta a katonai erő fontosságát, másrészt sürgetően napirendre tűzte a katonai erő átalakítását, aminek elengedhetetlen feltétele a koncepciók és a katonai gondolkodás átalakítása.

A NATO 2004-ben készített stratégiai előrejelzése szerint arra a környezetre, amelyben a katonai szövetségnek a jövőben el kell látni a feladatait, a következő tényezők hatnak a legnagyobb mértékben: a globalizáció, az egyre bonyolultabbá váló aszimmetrikus hadviselés, a kibontakozó demográfiai trendek, az összeomló államok, a radikális ideológiák és a múltból örökölt megoldatlan konfliktusok (17). A fentieknek a katonai területre gyakorolt legfontosabb hatása az, hogy fel kell készülni a konfliktusok széles spektrumára, amely magába foglalja a humanitárius akcióktól a magas intenzitású konfliktusokig terjedően a konfliktus helyzetek széles skáláját. A fegyveres erőknek késznek kell lenni a gyors átmenetre az egyik helyzetből a másikba. Fontossá válik a kooperáció finom formáinak elsajátítása az államok fegyveres erői, illetve az állami és a nem állami szereplők között. Kritikussá válik a hírszerzési adatok gyűjtése, elemzése és megosztása a szövetségesek között, mert ez teszi lehetővé a válsághelyzetek pontos megértését és az erőszak alkalmazásának esetleges megakadályozását. Lényeges követelmény a válságokkal kapcsolatos döntési ciklus lerövidítése annak érdekében, hogy minél gyorsabbá váljék a válaszadás az észlelt fenyegetésre.

A katonai műveletek a jövőben, fokozódó mértékben multinacionálisak lesznek több haderőnem részvételével. A multinacionális jelleg nemcsak a hadfelszerelések illeszthetőségét követeli meg, hanem szorosabb kapcsolatot igényel az emberek között is. Fontossá válik a közös kiképzés, a koncepciók és doktrínák azonos értelmezése. A NATO a technika legújabb vívmányaiban az erők megsokszorozásának a lehetőségét látja, amely különösen a kritikus pillanatokban járulhat hozzá a katonai sikerhez. A jövőben a katonai műveletek megindítása előtt a Szövetség nagyobb figyelmet fordít a nemzetközi és regionális intézményekkel történő egyeztetésre, egyrészt hogy a katonai műveletek nemzetközi jogi alapja szilárd legyen, másrészt hogy a katonai műveletek hatékonyságát ezzel is elősegítse. A jövőben a katonai műveletek részévé válik a konfliktusok utáni újjáépítésben való részvétel, a civil hatóságok támogatása a stabilizáció megteremtésében.

Az idézett NATO-tanulmány szerint megváltozik a tervezés és a műveletek filozófiája. A tervezés átfogja valamennyi résztvevő szereplő valamennyi akcióját oly módon, hogy minden tevékenység koncentráltan egy megtervezett hatás elérésére

irányul. A komplex és gyakran bizonytalan természetű kihívások indokolják az ún. „hatás alapú tervezés” alkalmazását. A „hatás alapú tervezés” a Szövetség hatalmas katonai és nem katonai forrásainak integrált felhasználását jelenti olyan katonai sikerek elérése céljából, amelyek a megtervezett stratégiai cél elérését szolgálják.

A belátható jövőben a legvalószínűbb katonai feladatok a béketámogató műveletek, a stabilizációra irányuló műveletek és a konfliktus utáni rekonstrukciós műveletek lesznek. Ezek sikeres végrehajtásához elengedhetetlen a hazai és nemzetközi civil szervezetekkel való harmonikus együttműködés. A jelenlegi fegyveres erők lényeges átalakítására van szükség annak érdekében, hogy az új fenyegetésekkel szemben képesek legyenek hatékonyan fellépni. Az első lépésben a katonai képzést kell kibővíteni azokkal az ismeretekkel, amelyek alkalmassá teszik a jövő tisztjeit az átalakult biztonsági és stratégiai helyzet megértésére. Erre alapozva el kell sajátítaniuk azokat a készségeket, amelyek képessé teszik őket a biztonság többi szereplőjével való együttműködésre. Ennek a bonyolult folyamatnak a sikeres végigvitelehez elengedhetetlenül szükség van a hadtudományi ismeretek megújítására, kibővítésére azokkal az ismeretekkel, amelyek a biztonság és védelem szélesebb alapokra történt helyezésének folyamatában keletkeztek.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Charles F. Herman: „International Crisis as a Situational Variable”. In: James N. Rosenau (szerkesztő): „International Politics and Foreign Policy”. Simon and Schuster, 1969.
2. Ole Holsti, Robert North, Richard Brody: „Perception and Action in the 1914 Crisis”. In: David Singer (editor): „Quantitative International Politics”. Simon and Schuster, 1968.
3. Michael Howard: „The Causes of War”. Harvard University Press, 1984.
4. William S. Maltby: „The Origins of Global Strategy: England from 1558 to 1713”. In: Williamson Murray, MacGregor Knox, Alvin Bernstein (szerkesztők): „The Making of Strategy”. Cambridge University Press, 1994.
5. Margaret Mead: „Warfare is only an Invention, Not a Biological Necessity”. In: John A. Vasquez (szerkesztő): „Classics of International Relations”. Prentice Hall, 1996.
6. Jack S. Levy: „War in the Modern Great Power System 1495–1975”. The University Press of Kentucky, 1983.
7. Frank Trager, Philip Kronenberg (szerkesztők): „National Security and American Society”. University Press of Kansas, 1973.
8. Ugyanott.
9. Michael Howard: „The Forgotten Dimensions of Strategy”. Foreign Affairs, 1979, Summer.
10. Hedley Bull: „Strategic Studies and its Critics”. World Politics, 1968 július
11. Colin Gray: „Modern Strategy”. Oxford University Press, 1999.
12. Barry Buzan, Ole Waever, Jaap de Wilde: „Security. A New Framework for Analysis”. Lynne Rienner Publishers, Boulder, 1998.
13. Ugyanott.
14. Ugyanott.
15. A More Secure World: Our Shared Responsibility. Report of the High-level Panel on Threats, Challenges, and Change. United Nations, 2004 december.
16. Institution for Security Studies. Paris, 2003.
17. „Strategic Vision: The Military Challenge”. SACT, SACO, May 2004.